

Andris Vilks

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Andris.Vilks@lnb.lv

Ceļā uz laikmetīgu Latvijas Nacionālo bibliotēku

Kopsavilkums. Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas Nacionālā bibliotēka ne tikai formāli atguva un ieguva tiesības uz visām nacionālo bibliotēku funkcijām. Daudzās jomās bibliotēka nevis ar rīkojumu, bet kompetences palīdzību ir spējusi kļūt par patiesu līderi valsts bibliotēku sistēmā. Nenoliedzami, gan pamatfunkciju, gan papildus funkciju jomā ir vēl pietiekami daudz darāmā. Ļoti būtisks atbalsts visu funkciju īstenošanai būs iespēja strādāt Gaismas pilī.

Par Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) vēsturi ir salīdzinoši daudz publikāciju. Tās vispilnīgāk aptver LNB darbības pirmos 70 gadus, kā arī ļauj ieskatīties nacionālo bibliotēku funkciju ģenēzē jau no 16. gadsimta. Pētnieki un speciālisti vairākās paaudzēs ir vērtījuši katras funkcijas attīstību, dažādu institucionālo veidojumu vēsturi, personības, kuras ir tieši piedalījušās bibliotēkas darbības sekmēšanā.

Ļoti garai priekšvēsturei (1588 – 1918) sekoja ļoti īss pilnvērtīgas nacionālas bibliotēkas posms (1919 – 1940), kuru varmācīgi pārtrauca padomju (1940 – 1941/1944 – 1991) un vācu (1941 – 1944) okupācija. Kopš Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas 1990. gada 4. maijā ir pagājuši 20 gadi. Arī par šo laiku ir samērā daudz publikāciju, referātu u.c. Taču līdz galam nav apkopots posms, kurā LNB pilnībā atjaunoja savas funkcijas, vienlaicīgi uzņemoties arī jaunas, kuras nacionālo bibliotēku praksē bija izveidojušās pēc Otrā pasaules kara.

Šī ievadraksta mērķis ir aplūkot galvenos soļus ceļā uz pilnvērtīgu un laikmetīgu, Latvijas kontekstā adekvātu Nacionālo bibliotēku. Taču vispirms jāfiksē šīs funkcijas to sākumposmā. Un tas nav tikai viens datums – 4. maijs. Latvijas pilnīgas neatkarības atjaunošanas process – no 1988. gada jūnija līdz 1991. gada augustam – uzskatāms par pārejas posmu, kad trīs gados jeb Atmodas laikā jau tika veikti pirmie pasākumi pilnvērtīgas nacionālās bibliotēkas atjaunošanā.

Vispirms par „status quo” 1988. gada pavasarī. Ko no nacionālās bibliotēkas funkcijām un pienākumiem V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka bija zaudējusi, ko nebija ieviesusi, un kā bija transformējušās esošās nacionālās bibliotēkas funkcijas?

Obligātais eksemplārs. 1940. gadā vairs nebija spēkā 1922. gadā pieņemtais „Likums par Valsts bibliotēku” un līdz ar to arī norma par obligāto eksemplāru saņemšanas kārtību. Tā

vietā spēkā stājās PSRS likumdošana, kura attiecās uz Valsts bibliotēku līdz pat Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmumam par obligāto eksemplāru piegādes kārtību. 1992.gadā tika atjaunots likums „Par Latvijas Nacionālo bibliotēku”, bet 1997. gadā tika pieņemts „Poligrāfisko un citu izdevumu bezmaksas obligāto eksemplāru likums”. Padomju kārtība noteica, ka par obligāto eksemplāru piegādi atbild nevis izdevniecības, bet gan tipogrāfijas. Eksemplāru skaits pārsniedza pāris desmitus un bija paredzēts arī tādām padomju institūcijām, kurām nebija tieša sakara ar bibliotēku sistēmu. Valsts bibliotēka (VB) saņēma piecus eksemplārus no Latvijas PSR teritorijā izdotajiem iespaidarbiem. Pie īpatnībām var pieskaitīt arī gadījumus, kad Latvijas tipogrāfijās tika „izvietoti” citu PSRS republiku pasūtījumi. Tad gan iedarbojās „izdevniecības princips” un obligātie eksemplāri netika piegādāti, gluži tāpat kā gadījumos, kad atsevišķu izdevumu tirāžas tika iespiestas ārpus Latvijas. Savdabīgs izņēmums bija publikācijas, kuras tika gatavotas tikai Latvijas trimdai. Par tām atbildēja „Biedrība kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs”. Laikraksts „Atbalss” (vēlāk „Dzimtenes Balss”) un virkne brošūru, kuras nekad nenonāca aprītē Latvijā, netika arī piegādātas kā obligātais eksemplārs, kaut arī VB Rezerves – apmaiņas fonda darbiniekiem šīs publikācijas bija bez maksas jāpievieno apmaiņas sūtījumiem latviešu izcelsmes partneriem Rietumos. Tā kā komunistiskais režīms ļoti rūpīgi sekoja līdzī tipogrāfiju produkcijai, nav šaubu, ka minētās publikācijas nenonāca VB obligāto eksemplāru krājumā apzināti. Vēl kāda būtiska detaļa. Valsts bibliotēkas fondu krājuma komplektēšanas pamats bija vissavienības bezmaksas obligātais eksemplārs, kuru sāka saņemt no 1941. gada. 1959. gadā tā vietā bibliotēka sāka saņemt maksas obligāto eksemplāru.

Nacionālā bibliogrāfija. 1940. gadā nacionālās reģistrējošās bibliogrāfijas sistēma tika reorganizēta pēc padomju parauga – tika izveidota Grāmatu palāta, kā arī viens rādītājs – „Preses hronika”, kurā apvienoja bibliogrāfiskās ziņas gan par izdevumiem, gan rakstiem periodiskajos izdevumos, kuri bija publicēti Latvijas PSR teritorijā. Viens kontroleksemplārs no katras publikācijas nonāca t.s. obligāto eksemplāru arhīvā, kurš netika izmantots lasītāju apkalpošanai. 1959. gadā Grāmatu palāta, tāpat kā visā PSRS, kļuva par patstāvīgu iestādi un tika pakļauta t.s. Preses komitejai. Letika tika izveidota 1958. gadā. Nacionālās retrospektīvās bibliogrāfijas veidošanā Latvijā pārtrūka privātās iniciatīvas. Atbildība tika sadalīta starp Valsts bibliotēku un LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālo bibliotēku (ZA FB). VB Letonikas nodaļa turpināja gatavot publicēšanai rādītāju „Latviešu zinātne un literatūra”. Par jauninājumu kļuva otrās pakāpes bibliogrāfija. Nacionālajā bibliogrāfijā noteikti iekļaujami Letonikas, kā arī Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā iesāktie grāmatu kopkatalogi. Savukārt ZA FB strādāja pie Jāņa Misiņa „Latviešu rakstniecības rādītāja” turpinājumiem un sāka veidot Latvijas periodisko izdevumu rādītāju. Vienīgais būtiskais privātais pienesums bija Benjamiņa Jēgera (1915 – 2000) „Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija” 4 sējumos (1968 - 1988).

Kopkatalogi. Darbs pie kopkatalogiem atsākās 1956. gadā. Tajos iekļāva tikai ārvalstu (ne PSRS) publikācijas, kuras bija ierobežotā skaitā un politiski selektētas. Arī kopkatalogu veidošanas darbi sadalījās starp jau pieminētajām bibliotēkām. VB veidoja grāmatu kopkatalogu, bet ZA FB – periodisko izdevumu kopkatalogu.

Nacionālais krājums. Pēc ZA FB izveidošanas 1946. gadā Latvijā stabili iedibinājās divas bibliotēkas, kuras pretendēja uz pilnīgu nacionālo krājumu. Nacionālās bibliotēkas pamatā bija 1) obligātie eksemplāri kopš dibināšanas gada un 2) jau no 1919. gada intensīvi piekomplektētie retrospektīvie izdevumi (līdz 1918. gadam). ZA FB balstījās uz Jāņa Misiņa

privāto kolekciju un krājumu, kurš turpināja veidoties arī pēc 1925. gada, kad to bija nopirkusi Rīgas pilsētas bibliotēka, tai skaitā no 1932. gada saņemot arī obligāto eksemplāru. Abu bibliotēku eksterioriku papildināja gan Baltikas krājums (NB), gan Rīgas pilsētas (dib.1524. gadā), gan Senatnes pētītāju biedrības bibliotēku krājumi (FB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa). VB izveidoja strikti definētu rokasgrāmatu tipa Letonikas lasītavu ar salīdzinoši nelielu, bet ļoti operatīvi pieejamu krājumu. FB to iekļaudināja Misiņa nodaļā, taču ar līdzīgu konceptu – vākt un piedāvāt informāciju ne tikai par publikācijām Latvijā, bet arī par Latviju un latviešiem ārzemēs. Abu minēto krājumu pārklāšanos attaisnoja divi aspekti:

1. nebūt ne drošie materiālu glabāšanas apstākļi abās bibliotēkās;
2. samērā atšķirīgās auditorijas – ZA FB vairāk apkalpoja zinātniekus, sevišķi literatūrzinātnes nozarē; VB – galvenokārt studentus, kā arī vēstures pētniekus.

Citas funkcijas. Citas nacionālo bibliotēku funkcijas pārsvarā veica tikai Valsts bibliotēka. Samērā strikti darbojās krājumu komplektēšanas koordinācija (kopprofils) un Starpbibliotēku abonementa hierarhiskā sistēma, ko īstenoja pie VB izveidotā starpresoru koordinācijas padome. 1974. gadā izveidotais Depozitārijs daļēji veica arī mazpieprasītās literatūras pārņemšanu no citām zinātniskajām bibliotēkām. Toties publisko (masu) bibliotēku sektorā pilnībā īstenojās padomju modelis – metodiskais darbs ne tikai ar konsultatīvajām, bet arī ar pārvaldes un kontroles funkcijām. Tā kā Latvijas PSR Centrālā bērnu un jaunatnes bibliotēka tā arī netika izveidota, VB Metodiskā nodaļa veica arī bērnu bibliotēku darba koordināciju un pārraudzību. VB gatavoja virkni publikāciju, vadlīniju utt., kuru uzdevums bija atbalstīt bibliotēku darbu. Tomēr analogu profesionālu žurnālu, kādi bija Igaunijā („Raamatukogu”) un Lietuvā („Tarp knygu”) Latvijā neizdevās izveidot. VB Pētniecības nodaļā tika veikti arī socioloģiski pētījumi, veidota nozares terminoloģija un pētīta bibliotēku vēsture. Tālākizglītības mērķiem pie Kultūras ministrijas bija izveidots Kvalifikācijas celšanas institūts. Savukārt, komplektēšanas vajadzībām darbojās Bibliotēku kolektors.

Ne mazāk svarīgi ir saprast, kādas funkcijas tika pārtrauktas un kādi jaunievedumi, kas ienāca neatkarīgu valstu nacionālajās bibliotēkās, Latvijā nerealizējās. Par otru aspektu – raksta turpinājumā. Pēc 1940. gada starptautiskā sadarbība reducējās līdz PSRS mērogam. Latvijas Bibliotekāru biedrība (LBB) tika likvidēta. Līdz ar to gan Latvija, gan Valsts bibliotēka, kas bija viena no LBB galvenajiem balstiem, izkrita no starptautiskās aprites. Tika veidotas jaunas sadarbības formas, sākot ar literatūras apmaiņu un beidzot ar kopīgām zinātniskām konferencēm un publikācijām. Taču arī tās bieži notika pēc centrālo institūciju iniciatīvas. Samērā unikālas bija īpašās saites starp trim Baltijas republikām, kurās izdevās saglabāt zināmas institucionālas komunikācijas gan bibliotēku, gan bibliotēku skolu līmenī. 1968. gadā izveidojās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valsts bibliotēku vasaras nometņu tradīcija (LiLaEst). Tai analogs bija trīs zinātņu akadēmiju fundamentālo bibliotēku „Bibliopolis”. Sadarbībā ar sociālisma bloka valstīm dominēja vienīgi starptautiskā grāmatu apmaiņa un Starptautiskais Starpbibliotēku abonements (SSBA).

* * *

Līdz ar Atmodu un neatkarības atjaunošanu sākās Valsts bibliotēkas atsevišķu funkciju demontāža, citu funkciju radikāla pārformulēšana un nacionālās bibliotēkas funkciju atjaunošana. Tas sakrita ar jaunās bibliotēkas projekta virzību. Demontāža iekļāva pilnīgu

bibliotēkas deideologizāciju, specfondu likvidāciju, Bibliotekārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas (BBK) atcelšanu, starpnozaru koordinācijas padomes likvidāciju, atteikšanos no t.s. metodiskās uzraudzības. Tika reorganizēts arī Depozitārija darbs. Pateicoties jaunās krātuves rekonstrukcijai, tika iesākta tā satura maiņa – pārdefinēti novecojušas un maz pieprasītas literatūras jēdzieni, noformulētas obligātā eksemplāra Depozitārija un visas valsts nozīmes maz pieprasītās literatūras Repozitārija lomas.

Jāuzsver, ka šie procesi iesākās un dažkārt tika pabeigti vēl pārejas posmā no 1988. gada jūnija līdz 1991. gada 21. augustam, kad tika pasludināta pilnīga neatkarība. 1988. gada jūnijā sākumā Igaunijā Elbi (pie Pērnavas) notika kārtējais LiLaEst saiets. Šajā seminārā pirmo reizi visu triju valstu pārstāvji atklāti debatēja par nacionālo krājumu likteni padomju laikā – cenzūru, iznīcinātām publikācijām, trimdas literatūras glabāšanu specfondos utt. LVB strauji sākās deideologizācijas un depolitizācijas process. 1989. gadā, negaidot pārejas pārvaldes lēmumus, sākās specfonda likvidācija un intensīva trimdas izdevumu saņemšana. Daudzus mēnešus bibliotēkā darbojās Trimdas literatūras lasītavā, kaut arī nebija lēmuma par Galvenās literatūras pārvaldes likvidāciju. Kad šāds lēmums tika saņemts, tam bija pievienots literatūras saraksts, kuru aizejošas valsts represīva institūcija tomēr ieteica paturēt nepieejamu. Taču VB vadība uzskatīja, ka neeksistējošas valsts norādījums nav vērā ņemams. Sekoja bibliotēkas nosaukuma maiņa: vispirms – atteikšanās no Viļā Lāča vārda, bet nedaudz vēlāk – pārdēvēšana par Latvijas Nacionālo bibliotēku (1991).

Nākošais solis bija pārdeideologizētās padomju BBK atcelšana. LNB darbinieki īsā laikā pārstrādāja iepriekšējo trīs gadu darbu. Tā kā jaunā realitāte prasīja demokrātiskāku modeli zinātniskā darba koordinācijai, tika likvidēta arī starpnozaru koordinācijas padome. Tomēr līdz Latvijas Bibliotēku padomei bija jāgaida turpat 10 gadu. Starplaikā darbojās dažādas darba grupas likumdošanas, koncepciju un dažādu projektu sagatavošanai. Savukārt gan bibliotēkas nostājas, gan pašvaldību pārvaldes fundamentālo izmaiņu dēļ LNB atteicās no t.s. metodiskās uzraudzības, saglabājot konsultatīvās un koordinācijas funkcijas.

1991. gada rudenī tika uzsākta valstiska visu nacionālajām bibliotēkām piemītošu funkciju īstenošana. 1992. gadā tika atjaunots likums „Par Latvijas Nacionālo bibliotēku”. Salīdzinājumā ar 1922. gada „Likumu par Valsts bibliotēku” bibliotēkas pamatfunkcijas faktiski nebija mainījušās. Likums nodrošināja obligāto eksemplāru saņemšanu Latvijas Republikas mērogā, kā arī atbildību par nacionālo bibliogrāfiju un kopkatalogu. Tika nostiprinātas arī citas funkcijas, kuras atbilda 1972. gada UNESCO apstiprinātajai definīcijai par nacionālajām bibliotēkām. No 1922. gada likuma tika izņemta virkne novecojušu normu. Tomēr dažas no tām, piemēram, bezmaksas pasta sūtījumi, tika saglabātas. Laika gaitā likums ir mainīts vairākas reizes. 2000. gadā tika akceptēta arī jauna nacionālās bibliotēkas starptautiskā definīcija: „Nacionālā bibliotēka pirmkārt ir valsts dibināta (tieši vai netieši) institūcija, kas ir atbildīga par tā dokumentālā mantojuma (galvenokārt, visu veidu publikāciju) krāšanu, bibliogrāfisko apraksti, glabāšanu un pieejamību, kas publicēts attiecīgajā valstī vai attiecas uz šo valsti. Nacionālā bibliotēka var būt atbildīga arī par attiecīgās valsts bibliotēku efektīvas un lietderīgas darbības tālāku veicināšanu, veicot tādus uzdevumus kā valsts nozīmes kolekciju pārvaldīšana, infrastruktūras nodrošināšana, darba koordinācija valsts bibliotēku un informācijas sistēmas ietvaros, starptautiskā sadarbība un vadības īstenošana. Parasti šie pienākumi ir noteikti likumdošanā.”

Likuma „Par Latvijas Nacionālo bibliotēku” 4. pants „Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumu komplektēšanas avoti” nostiprināja obligāto eksemplāru statusu un citus avotus: “(1) Latvijas Nacionālajai bibliotēkai ir tiesības saņemt Latvijas teritorijā iznākušo iespieddarbu un Latvijas Republikas izdevēju iespieddarbu piecus (kopš 2006. gada divus – aut.) obligātos bezmaksas eksemplārus neatkarīgi no to iespiešanas vietas. Latvijas Republikas izdevējiem jānodrošina obligāto eksemplāru iedalīšana Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumu komplektēšanai.” Tālāk seko divas normas, kuras nekad nav realizētas:

„(2) Latvijas Nacionālajai bibliotēkai ir tiesības uz vienu bezmaksas eksemplāru no katra ārvalstu izdevuma, kurš tiek ievests pārdošanai Latvijas teritorijā. (3) Latvijas Nacionālajai bibliotēkai ir pirmpirkuma tiesības iegādāties par nosolīto cenu fiziskajai personai piederošu bibliotēku vai atsevišķus izdevumus, kas tiek pārdoti izsolē.” Toties norma – „(4) Latvijas Nacionālajai bibliotēkai ir tiesības glabāt ar likumu aizliegtos izdevumus,” lieti noderēja, kad tika aizliegts Ādolfa Hitlera „Mana cīņa” izdevums latviešu valodā.

Nacionālās bibliotēkas atbildību definēšanā būtisks ir 6. pants „Latvijas Nacionālās bibliotēkas funkcijas”:

„Latvijas Nacionālā bibliotēka, koordinējoties ar citām bibliotēkām:

- veido nacionālās literatūras krājumu, nodrošina tā izmantošanu un saglabāšanu nākamajām paaudzēm;
- selektīvi komplektē (iegādājoties, iegūstot apmaiņas ceļā, saņemot ziedojumu veidā) un glabā tos cittautu (ārvalstu) iespieddarbus un dokumentus, kas ir nozīmīgi Latvijas valstiskuma, zinātnes, tautsaimniecības, izglītības un kultūras attīstībai, kā arī nodrošina to izmantošanu;
- veic Latvijas centrālās depoziātibibliotēkas funkcijas;
- atbild par nacionālās bibliogrāfijas attīstību valstī;
- organizē un veido Latvijas bibliotēku kopkatalogu sistēmu, lai nodrošinātu izmantotājus ar ziņām par visiem valstī esošajiem informācijas resursiem;
- veic Latvijas starpbibliotēku abonementa centra funkcijas;
- organizē un nodrošina parlamenta apkalpošanas bibliotekārā un informatīvā dienesta darbību.”

3. pants izceļ starptautiskās aktivitātes: „Latvijas Nacionālās bibliotēkas darbība (3) Latvijas Nacionālā bibliotēka pārstāv Latvijas Republiku ar bibliotēku darbu saistītajās starptautiskajās organizācijās, piedalās šīs nozares starptautisko programmu izstrādē un īstenošanā, starpvaldību vai tiešajos līgumos noteiktajā kārtībā sadarbojas ar ārvalstu bibliotēkām.”

Latvijas Nacionālajai bibliotēkai ir tiesības saņemt Latvijas teritorijā iznākušo iespieddarbu un Latvijas Republikas izdevēju iespieddarbu piecus (kopš 2006. gada divus) obligātos bezmaksas eksemplārus neatkarīgi no to iespiešanas vietas. Šī norma, tāpat kā Likums par Obligāto eksemplāru (1997) noteica, ka atbildība par piegādi ir jāuzņemas apgādam (īpašniekam). Saprotams, ka saņēmējas bija tikai bibliotēkas. Maksimālais obligāto eksemplāru skaits bija 13, toties sankciju faktiski nebija. 20. – 30. gados tirāžas laišana apgrozībā pirms obligāto eksemplāru nodošanas Valsts bibliotēkai draudēja ar attiecīgā metiena apķīlāšanu. Grāmatizdevēju lobijs panāca, ka eksemplāru un saņemošo bibliotēku

skaits tika samazināts. 2006. gadā tika pieņemts jauns Obligātā eksemplāra likums. Tajā pirmo reizi bija skaidri definēts elektronisko publikāciju statuss, tajā skaitā LNB pienākas arī „viens eksemplārs no katra elektroniskā izdevuma (Skaņu ieraksti: skaņuplates, skaņu kasetes, kompaktdiski un minidiski, ieraksti ar tekstizdevumu pielikumiem; Videoieraksti: videokasetes, videodiski, interaktīvie kompaktdiski un videoieraksti ar tekstizdevumu pielikumiem; Datorieraksti (disketēs, diskos un kompaktdiskos tiražēti datorieraksti pilnā komplektācijā), viena kopija no katras tiešsaistes publikācijas, kā arī viens eksemplārs no katras nekonvencionālās jeb "pelēkās literatūras" (Valsts pārvaldes institūciju apstiprinātie analītiskie pārskati par darbu vai atsevišķiem darbības virzieniem par gadu un ilgāku laikposmu, kā arī koncepcijas un programmas, kas netiek publicētas, promocijas darbi, deponētie zinātniskie darbi, fundamentālo un lietišķo pētījumu un eksperimentālo izstrādņu pārskati, valsts pārvaldes institūciju, biedrību un nodibinājumu, politisko un reliģisko organizāciju, augstskolu, koledžu un zinātnisko iestāžu, komersantu organizēto konferenču vai kongresu programmas, referātu tēzes, referātu teksti, biedrību un nodibinājumu, politisko un reliģisko organizāciju statūti, programmas un darbības analītiskie pārskati, nepublicētas bibliogrāfijas.)". Pelēkās literatūras komplektēšanu pirms tam bez saskaņošanas un normas likumdošanā bija uzņēmusies LAB. Līdz ar to ir panākta pilnīga atbilstība nacionālās bibliotēkas starptautiskajai definīcijai.

Sakarā ar to, ka LNB pievienojās Latvijas Bibliogrāfijas institūts ar obligāto eksemplāru arhīvu, šis arhīvs joprojām pieejams daļēji. Tajā pašā laikā par arhīva eksemplāriem uzskatāmie izdevumi līdz 1940. gadam, kā arī šolaiku publikācijas ir pieejamas no tām krātuvēm un lasītavām, kur šie materiāli atrodas. Decentralizētā veidā tie glabāsies arī jaunajā ēkā. Pēc neatkarības atjaunošanas ļoti būtiskas kvantitatīvas un kvalitatīvas izmaiņas piedzīvoja Letonikas krājums, kurā nonāca daudz specfonda literatūras, turklāt pavērās iespēja brīvi iegādāties nozīmīgas jaunlaiku publikācijas par Latviju un latviešiem. Tiesa, bija nepieciešams pārstrādāt krājuma profilu. Perfekti to varēs izveidot tikai jaunajā ēkā. Kaut arī Misiņa bibliotēka darbojas pēc citiem principiem, bet ja tā tiešām nonāks Mūkusalas ielā 3, tad Letonikas lasītavas krājums tomēr nedaudz atšķirsies no līdz šim plānotā. Jebkurā gadījumā jau tagad top visai nopietni plāni Letonikas reorganizācijai un funkciju pārskatīšanai.

Latvijas Republikas izdevējiem jānodrošina obligāto eksemplāru iedalīšana Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumu komplektēšanai. Šī norma nozīmē to, ka LNB saņem no izdevējiem visus eksemplārus un nogādā tos pēc piederības.

Likuma 6. pants par Latvijas Nacionālās bibliotēkas funkcijām paredz: „Latvijas Nacionālā bibliotēka, koordinējoties ar citām bibliotēkām: - veido nacionālās literatūras krājumu, nodrošina tā izmantošanu un saglabāšanu nākamajām paaudzēm”. Šī norma atbilst Bibliotēku likuma 19.pantam „Nacionālais bibliotēku krājums”. Šis likums pēc būtības kopē līdzīgu normu muzeju likumdošanā. Tomēr galvenā problēma ir tā, ka bibliotēkām ir darīšana ar tiražētiem izdevumiem, kuri ļoti lielā skaitā katru gadu tiek „norakstīti”. Šī iemesla dēļ nacionālā krājuma statusa attiecināšana uz visu akreditēto bibliotēku kopkrājumu ir nepareiza. Šajā pantā pieminētā nacionālā kopkataloga attīstība tiks apskatīta rakstā turpmāk, bet 4. un 5. norma gan pamatoti sašaurina paša nacionālā krājuma jēgu un atbildību. Nacionālā bibliotēka pieejamo resursu apjomā veic „seniespiedumu, reto grāmatu, rokrakstu un citu kultūras pieminekļu restaurāciju un konservāciju”, kā arī „digitalizāciju..

u.c." LNB jaunās ēkas projekta kontekstā tiek plānots jaudīgs papīra restaurācijas un saglabāšanas centrs.

Pēdējā laikā būtiski uz priekšu pāvirzījusies digitalizācija. Tā tika uzsākta 1999. gadā ar laikrakstu (Projekts *Mantojums – 1*) skenēšanu, kam sekoja plakātu, karšu, fotogrāfiju, zīmējumu un attēlizdevumu skenēšana. 2005. gadā tika īstenots Nacionālās Digitālās bibliotēkas „Letonika” pilotprojekts „Jāzeps Vītols”, kura uzdevums bija demonstrēt iespēju integrēt un ar metinformāciju apstrādāt vienā „produktā” dažādus informācijas nesējus, tekstus, attēlus, skaņu un filmas no dažādām atmiņas institūcijām. Tā rezultātā tika izstrādāta koncepcija, Ciparotāja rokasgrāmata, metadatu sistēma un saņemts finansējums 2006. – 2008. gadam. Tika sagatavoti noteikumi un izsludināts konkurss digitālo objektu vadības sistēmas (DOM) izstrādei. To paveica „Microsoft Latvija” un tās partneri „Tieto Enator Alise”. Sākotnējā pieeja paredzēja, ka prioritāri ir retie un bojā ejošie, kā arī biežāk pieprasītie materiāli. Tika iesaistīti citu atmiņu institūciju partneri, nodrošināta līdzdalība TEL un Europeana projektos. Tika uzsākta arī digitāli dzimušo materiālu saglabāšana, sākot ar rasmošanu. Nākošais solis bija liela laikrakstu apjoma (350 000 lapu) optiskā atpazīšana un vienlaicīgas informācijas meklēšanas nodrošinājums. Pavisam ir digitalizēts gandrīz miljons datņu, kuras intensīvi pārvietojas uz DOM sistēmu. 2009. – 2011. gadam LNB saņem ERAF finansējumu tālākai liela apjoma masīva (3,5 miljoni datņu) izveidei, kā arī ļoti „inteliģentai” ilgtermiņa piekļuvei. Pasaules nacionālajās bibliotēkās notiekošais liecina, ka ir nepieciešams grozīt normas visos ar LNB saistītajos likumos, lai nodrošinātu visas nacionālās iespiedprodukcijas digitalizāciju un ilgtermiņa pieejamību.

„Selektīvi komplektē (iegādājoties, iegūstot apmaiņas ceļā, saņemot ziedojumu veidā) un glabā tos cittaute (ārvalstu) iespieddarbus un dokumentus, kas ir nozīmīgi Latvijas valstiskuma, zinātnes, tautsaimniecības, izglītības un kultūras attīstībai, kā arī nodrošina to izmantošanu.” Šajā ziņā situācija ir pasliktinājusies. Valsts mēroga kopprofilu izveidot nav izdevies ne Latvijas Bibliotēku padomei (LBP), ne Latvijas Bibliotekāru biedrībai (LBB), ne Latvijas Akadēmisko bibliotēku asociācijai (LATABA). Starp bibliotēkām ir izveidojusies praktiska koordinācija, kas nav balstīta uz dokumentiem. LNB ir izstrādājusi detalizētu komplektēšanas profilu, kurš balstās uz „Conspectus” metodi. LNB informācijas resursu izvēle ir deleģēta lasītāju apkalpošanas kompleksam, un ar to ir iepazīstināti visi iespējamie partneri. Ciešāka sadarbība ir izveidojusies ar Latvijas Akadēmisko bibliotēku (LAB) un Latvijas Universitātes bibliotēku (LUB), 2008. gadā noslēdzot arī trīspusēju sadarbības līgumu. Tomēr līdz kopīgam krājumu plānošanas dokumentam šī līguma dalībnieki pagaidām nav tikuši.

Lai sekmētu visu krājumu pieejamību, tika veikta zināma reorganizācija lasītāju apkalpošanas struktūrās: likvidētas t.s. „jaunatnes”, „speciālistu” un dabaszinātņu lasītavas; divās nodaļās sadalīta Kartogrāfisko un attēlizdevumu nodaļa; notikusi Mūzikas nodaļas un Fonotēkas atkalapvienošana. Šīs izmaiņas atspoguļo arī lasītavu darba organizāciju LNB jaunajā ēkā.

„Latvijas centrālās depoītibibliotēkas funkcijas” izpaudās kā aktivitātes LNB Depozitārija funkciju pārveidē un pārbūvē. Vispirms tika definēts, ka Depozitārijs paredzēts obligātā eksemplāra arhīvam. Šobrīd izstrādāts tikai detalizēts tā izvietojuma plāns jaunajā ēkā. Toties mazpieprasītās literatūras, kā arī rezerves un apmaiņas krājumi būs divu līmeņu Repozitārijs, kura aktīvā daļa būs pieejama lasītājiem, pasīvā daļa – citām bibliotēkām un

institūcijām, kā arī no krājumiem izslēdzamā literatūra. 1998. gadā tika pabeigta pirmā, bet 2006. gadā otrā Reozitārija kārta Silakrogā. Taču pilnībā krājumus varēs sakārtot tikai jaunajā ēkā, kur tiks izvietota daļa izdevumu, bet pārējie nonāks Repozitārijā. Tikai pēc tam varēs īstenot repozitārās glabāšanas modeli valsts mērogā, t.i. pieņemt mazpieprasīto literatūru no citām bibliotēkām glabāšanai aktīvā vai pasīvā statusā. Repozitārijam tiek plānota arī e-funkcija.

Augšminētais liecina, ka LNB darbība nav bijusi vienlīdz veiksmīga „*valsts nozīmes kolekciju pārvaldīšanā*”.

„Atbild par nacionālās bibliogrāfijas attīstību valstī”

Līdzās nacionālā krājuma veidošanai šī ir otra LNB pamatfunkcija, kā tas ir minēts arī starptautiskajā definīcijā. Nozīmīga bija LNB atkalapvienošanās ar Bibliogrāfijas institūtu (BI, bijušo Grāmatu palātu). Pirmām kārtām, tika nodrošināts stabils darbs pie kārtējās bibliogrāfijas un preses statistikas, bet pēc neatkarības atjaunošanas oficiālās statistikas ziņas ir jāsūta arī UNESCO. Turklāt bija radušās arī jaunas nacionālo bibliotēku funkcijas. Īsā laikā tika izveidotas ISBN, ISSN un ISMN aģentūras.

Par vienu no nozīmīgākajiem LNB darbības virzieniem kļuva nacionālās bibliotēku standartizācijas sistēmas izveidošana. 1996. gadā LNB tika izveidota Standartizācijas nodaļa. Atbilstoši valsts standartizācijas sistēmas prasībām 1997. gadā tikai nodibināta Bibliotēku darba un bibliogrāfijas standartizācijas tehniskā komiteja (BBSTK), kurai 2002. gadā pievienojās arī saskarnozaru – muzeju un arhīvu speciālisti, izveidojot „Muzeju, arhīvu un bibliotēku darba standartizācijas tehnisko komiteju” (MABSTK). Šobrīd ir apstiprināti praktiski visi bibliogrāfiskie standarti, arī tie, kuri ir saistīti ar elektroniskajām publikācijām.

BI un katalogizācijas speciālisti ir izveidojuši nopietnu nacionālo autoru un priekšmetu (balstīts uz Kongresa bibliotēkas tēzauru) ziņu korpusu.

Samērā sarežģīts ir nacionālās bibliogrāfijas un bibliotēkas katalogu darbs informācijas koordinācijai un dublēšanās novēršanai. Šobrīd visi datu veidošanas procesi ir automatizēti, kārtējā nacionālā bibliogrāfija tiek publicēta tikai līnijrežīmā. Bibliotēka ir uzsākusi pilnīgi visu bibliogrāfisko datu konversiju elektroniskā formā. Sadarbībā ar kompāniju “Exigen” ir pabeigta visu nacionālo datu konversija no „Preses hronikas”, notiek darbs pie kartīšu kataloga. BI iespēju robežās turpina arī veidot datus par publikācijām ārpus Latvijas teritorijas (Letika). Institūta darbinieki gatavo publikācijas „Periodikas rādītājs”, „Latvijas prese”, kā ar atsevišķus apkopojumus un pārskatus.

Savukārt retrospektīvo nacionālo bibliogrāfiju veidoja Letonikas, kā arī Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Līdz 1990. gadam „Latviešu zinātnes un literatūras” retrospektīvās sērijas ietvaros tika izdoti rādītāji par 1908. – 1914. g. sešos sējumos, bet pēc tam par 1915. – 1916. g. – divos sējumos. Tika uzsākta kārtējās sērijas nepublicētās daļas (1937 – 1940) gatavošana izdošanai, kā arī 1942. – 1944. g. aprakstīšana. Diemžēl līdz publikācijām tie vēl nav nonākuši. Turpinoties masveida Latvijas periodisko izdevumu digitalizācijai, ir paredzēta rakstu daļēji automatizēta indeksēšana. Ņemot vērā, ka rādītājā „Latviešu zinātnē un literatūra” agrāk nekad netika aprakstīti visi raksti, tad indeksācijas risinājums būs noderīgs visam periodikas masīvam. Par pabeigtu var uzskatīt t. s. otrās pakāpes bibliogrāfiju. Ir izdoti visi „Bibliogrāfisko palīglīdzekļu rādītāji par Latviju”, pabeigts un 2005. gadā publicēts Letonikas grāmatu autoru rādītājs, 1523-1919”.

Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas lielākais veikums ir kopkatalogs „Seniespiedumi latviešu valodā 1525 – 1855”, kurš tika pabeigts un publicēts jau neatkarības laikā. Konkursā „Skaistākā grāmata '99” tas ieguva Gada grāmatas titulu, bet tā sastādītāji saņēma Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balvu. Pašlaik nodaļa turpina Latvijas teritorijā svešvalodās izdoto grāmatu (1588 – 1830) kopkataloga sastādīšanu.

„Organizē un veido Latvijas bibliotēku kopkatalogu sistēmu, lai nodrošinātu izmantotājus ar ziņām par visiem valstī esošajiem informācijas resursiem.” Nacionālo kopkatalogu īpaši ietekmējušas informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Laikā, kad tika pieņemtas attiecīgās likuma normas, vēl pastāvēja manuālie kopkatalogi. Vairums bibliotēku savus elektroniskos katalogus sāka veidot, izmantojot „IT Alise” izstrādāto Bibliotekārās informācijas sistēmu (BIS). Arī LNB to izmantoja nacionālās bibliogrāfijas veidošanai. Taču LNB katalogs tika veidots VTLIS sistēmā, kamēr LAB izmantoja *Liber* sistēmu. 90. gadu vidū tika izstrādāta vienota bibliotēkas tīkla koncepcija LIBNET, kuru vēlāk konkretizēja astoņu valsts nozīmes zinātnisko bibliotēku projektam LATLIBNET. Šo bibliotēku starpā tika nodibināts konsorcijs. Projekts saņēma apmēram viena miljona piešķirumu (ASV dolāros) no E. Mellona (*Andrew Mellon*) fonda un aptuveni tikpat lielu valsts līdzfinansējumu. Pēc ilgām diskusijām septiņas bibliotēkas izvēlējās kopīgu jaunu sistēmu *Aleph*, ko piegādāja kompānija *Exlibris*, bet LAB palika jau esošajā *Liber* sistēmā. Tikai Latvijā konsorcijs ietvaros tika īstenota ideja par korporatīva kopkataloga izveidi. Tas nozīmēja, ka visas bibliotēkas savus datus ievada vienā datubāzē, tajā pašā laikā nodrošinot arī autonomu pieeju attiecīgās bibliotēkas katalogu ziņām. Taču šis kopkatalogs nekļuva par nacionālo, jo dažādus kopkatalogus sāka veidot arī tās bibliotēkas, kuras turpināja izmantot *IT Alise*. Līdz ar to LNB necentās centralizēt visus datus, bet gan veicināja vienotu bibliogrāfisko datu kvalitāti. Koncentrējoties uz bibliogrāfiskās kvalitātes kontroli, tika izmantoti standarti, *MARC* ierakstu eksports no nacionālās bibliogrāfijas datubāzes, autorību ziņu un priekšmetu datubāzes. Diemžēl Latvijas bibliotēku katalogu informācijai trūkst vienota meklēšanas rīka, kaut arī tas bija definēts bibliotēku portāla koncepcijā. Aizvadītajos gados progresējuši arī *ExLibris* produkti, taču tie nav pieejami Latvijā. Minēto projektu īstenoja aģentūra „Kultūras informācijas sistēmas” (KIS). Šobrīd ir sagatavots jaunu normu projekts, kas atbilstoši mūsdienu situācijai noformulēs LNB atbildību par valsts vienotu bibliogrāfisko datu sistēmu. Līdz ar to pēc iespējas jāsamazina nepilnības funkcijās, kuras formulētas starptautiskajā definīcijā par nacionālajām bibliotēkām – „darba koordinācija valsts bibliotēku un informācijas sistēmas ietvaros”. Jāatzīmē, ka šo atbildību daļa LNB un KIS.

„Veic Latvijas starpbibliotēku abonementa centra funkcijas”

Neatkarības gados Starpbibliotēku abonementa (SBA) un Starptautiskā starpbibliotēku abonementa (SSBA) sistēma vairs nefunkcionē tik strikti, pasta izmaksu dēļ ir samazinājušies apjomi, turklāt lielu informācijas aprites apjomu aizstājušas informācijas tehnoloģijas. Pozitīvi vērtējams, ka pasts Latvijā un Eiropā funkcionē daudz ātrāk. 90. gados LAB noslēdz vienošanos ar *Boston Spa* par dokumentu apmaiņu. Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālā bibliotēka (LLU FB) izveidoja nozares dokumentu piegādi *Agrovoc* ietvaros. Savukārt LNB izveidoja pati savu nacionālās iespiedprodukcijas dokumentu piegādes sistēmu. Jaunās bibliotēkas kontekstā paredzēts SBA funkcijai izmantot Repoziitāriju Silakrogā, kur varētu veikt arī dokumentu piegādi, digitalizāciju pēc pieprasījuma un uzturēt e-repoziitāriju, tādējādi noslēdzot vienu no „infrastrukturā nodrošināšanas” programmām.

„Organizē un nodrošina parlamenta apkalpošanas bibliotekārā un informatīvā dienesta darbību”

Šī norma ir saglabājusies no tā laika, kad Saeimā tikai sāka veidoties parlamenta informacionālo pakalpojumu sistēma. Šobrīd LNB apkalpo Saeimu reaktīvi, t. i., reaģējot uz konkrētiem pieprasījumiem. Ir saglabāta attiecīga struktūrvienība un vairākas informācijas vākšanas, apstrādes un glabāšanas metodes, kādas parasti praktizē parlamentārās apkalpošanas sistēmās.

Likuma „Par Latvijas Nacionālo bibliotēku” 7. pants „Latvijas Nacionālās bibliotēkas uzdevumi valsts bibliotēku sistēmas attīstībā”, kas atbilst arī starptautiskajai definīcijai, paredz: „Latvijas Nacionālā bibliotēka uzkrāj, apkopo un analizē profesionālo informāciju par bibliotēku nozari, realizē bibliotekāro procesu standartizācijas iniciatīvu, piedalās bibliotekārās darbības pamatvirzienu īstenošanā valstī, sniedz konsultatīvo palīdzību publiskajām bibliotēkām, ka arī bibliotēkām, kuram nav savu metodisko centru Latvijas Nacionālā bibliotēka veic zinātniskās pētniecības darbu bibliotēkzinātnē, bibliogrāfijā un grāmatzinātnē.”

Ar mērķi izveidot patiesi nozīmīgu nozares kompetences centru valstī un, apvienojot Pētniecības un Metodiskās nodaļas, tika izveidots Bibliotēku attīstības institūts (BAI), kura darbības akcents likts uz koordinācijas un konsultatīvo darbu. Savas funkcijas paplašinājis Bērnu literatūras centrs – ir uzsākta sadarbība ar visu bērnu grāmatniecības sektoru – autoriem, tulkotājiem, māksliniekiem, izdevējiem, bibliotēkām un bērnu auditoriju. BAI veic oficiālo bibliotēku darba statistiku un to publisko. Institūta vadībā turpinās vairāku valsts mēroga stratēģisku jautājumu risināšana – nozares terminoloģija, profesijas standarta izstrāde, autortiesību problēma, bibliotēku vēstures pētniecība, citu socioloģisko un lietišķo pētījumu organizācija. Ikdienā tiek sniegts metodiskais un konsultatīvais atbalsts Latvijas publiskajām, kā arī zinātniskajām, speciālajām un skolu bibliotēkām, organizēti valsts mēroga un starptautiski semināri, konferences un diskusijas, veikts projektu koordinācijas darbs. Divas reizes gadā notiek visu bibliotēku vadītāju sanāksmes. BAI ietvaros darbojas Bibliotēku un informācijas nozares literatūras lasītava, diskusiju klubs „Gūtenberga galaktika”, atzīstamu kvalitāti ieguvis žurnāls „Bibliotēku Pasaule”. BAI atbild par Latvijas bibliotēku portāla (<http://www.biblioteka.lv>) saturu. LNB Mācību centrs veic mācību programmu izstrādi, bibliotekāru apmācības kursu virsvadību. Vadošie eksperti visās profesionālajās jomās ir ne tikai BAI, bet arī visas Nacionālās bibliotēkas darbinieki. Pateicoties šīm aktivitātēm, LNB ir oficiāli reģistrēta kā zinātniska un izglītības iestāde. Jaunajā bibliotēkā arī šis darbs iegūs nesalīdzināmi labākus apstākļus – būs semināru un apmācību telpas, bērnu literatūras lasītavā varēs piekļūt visam bērnu literatūras mantojumam, kā arī iepazīties un tikties ar visiem grāmatu tapšanā iesaistītajiem.

„Vadīšanas īstenošanas” jomā ir trīs „spēlētāji” – KM Bibliotēku sektors, KIS un LNB. Jāatzīst, ka vadības funkcijas ne vienmēr ir skaidri nodalītas, taču daudzos gadījumos var runāt par labas sadarbības piemēriem.

Likuma „Par Latvijas Nacionālo bibliotēku” 3. pants „Latvijas Nacionālās bibliotēkas darbība” paredz, ka Latvijas Nacionālā bibliotēka pārstāv Latvijas Republiku ar bibliotēku darbu saistītajās starptautiskajās organizācijās, piedalās šīs nozares starptautisko programmu

izstrādē un īstenošanā, starpvaldību vai tiešajos līgumos noteiktajā kārtībā sadarbojas ar ārvalstu bibliotēkām.

LNB pilnībā ir atgriezies starptautiskajā apritē, piedalās svarīgākajās starptautiskajās organizācijās – IFLA, LIBER, CENL, CERL utt. Ir noslēgti divpusēji sadarbības līgumi ar daudzām nacionālajām bibliotēkām un institūcijām. Bibliotēka ar izstādēm regulāri pārstāv Latviju ārvalstīs, tai ir daudz sadarbības projektu Eiropas un pasaules mērogā.

Summary. After regaining of state independence the National Library of Latvia has resumed all the functions characteristic to the national libraries. The professional competence in many areas has helped the Library to become a leader of the library system in the country. Admittedly, there is still much to be done in order to develop the core and supplemental functions of the Library. The possibility to work in the new building of the National Library of Latvia the Castle of Light will provide the fundamental prerequisite for introduction of all the functions of the national library.